

Розділ 1

СМЕРТЬ СТАЛІНА

Рано-вранці у середу, 4 березня 1953 року, задовго до світанку, радянський уряд зробив приголомшливе оголошення по Московському радіо, звернувшись до своїх громадян і світу з новиною про те, що у ніч проти першого березня Йосип Сталін переніс інсульт. Згідно з офіційними заявами, Сталін перебував у своїй кремлівській квартирі, де й стався крововилив у мозок, який призвів до втрати ним мови і свідомості. Сталін був паралізований на праву сторону, а його серце і легені вже не функціонували належним чином. Влада запевнила радянський народ, що Сталін отримує найкраще лікування «під постійним контролем ЦК Комуністичної партії Радянського Союзу і уряду СРСР»¹. Проте треба було «повною мірою усвідомлювати той факт, що важка хвороба товариша Сталіна не дає йому змоги більш-менш тривалий час брати участь у керівній діяльності». Це означало «тимчасове усунення товариша Сталіна» від державних справ.

Медичний бюлетень надав конкретніші деталі діагнозу, в тому числі оцінку задишки, прискороеного пульсу і тривожно високого кров'яного тиску поряд з серцевою аритмією. Попри «важкий стан здоров'я» Сталіна, лікарі вжили «низку лікувальних заходів <...> щодо відновлення життєво важливих функцій організму»².

Бюлетень було опубліковано за підписом одинадцяти видатних лікарів, у тому числі міністра охорони здоров'я і головного лікаря Кремля. Керівництво чітко зазначило, що забезпечило найефективніший догляд, який тільки можливий за такої важкої ситуації; що лідери партії контролюють роботу міністра охорони здоров'я, а сам міністр наглядає за десятима іншими лікарями, жоден з яких, як свідчать їхні імена, не є євреєм.

Останнє було вкрай важливо, тому що за сім тижнів до того, 13 січня, влада оголосила про розкриття злочинної змови за участю групи лікарів, більшість з яких були євреями. Їм приписали змову з імперіалістичними і сіоністськими організаціями з метою вбивств провідних радянських посадовців шляхом зловмисного застосування своїх медичних навичок. Це була сумнозвісна «справа лікарів». А тепер захворів Сталін. Його наступники і члени правлячого кола — Георгій Маленков, Лаврентій Берія, Микола Булганін і Микита Хрущов — вичікували дві доби, перш ніж оголосити новину, бо мали переконатися, що між ними є остаточна домовленість про те, як розділити партію і державні органи, як заспокоїти населення і, що не менш важливо, захистити себе. Вони існували, постійно побоюючись за своє життя та гадаючи про те, коли Сталін намітить одного, двох або їх усіх черговими жертвами, як це сталося з багатьма іншими, в минулому впливовими, людьми. Їх спільне прагнення вижити гарантувало співпрацю. Їм треба було переконатися в тому, що Сталін незабаром помре. Ось так раптово жорстока диктатура закінчилась. Страх перед диктатором поступово зникав.

Здоров'я Сталіна тривалий час було темою для спекуляцій. Хто ж не мріяв про його смерть? Але для деяких навіть мрії — це було занадто. Слухаючи текст медичного бюлетеню, письменник Костянтин Симонов подумав: «Безглуздо обговорювати, що можуть означати всі ці показники пульсу, кров'яного тиску, температура та інші подробиці, зазначені в бюлетені. Що вони можуть розповісти про медичний стан семидесятирічного чоловіка? Я не хотів думати про це і не хотів говорити про це з іншими, тому що мені здавалося неправильним говорити про Сталіна як

про якусь стару людину, що раптово захворіла»³. Ілля Еренбург писав у своїх мемуарах: «Ми вже давно випустили з поля зору той факт, що Сталін був простим смертним. Для нас він став усомгнутнім і далеким божеством»⁴.

Але Сталін не поділяв цих ілюзій. Існувала незліченна кількість чуток про те, що він усіляко підтримував наукові дослідження в галузі подовження людського життя, і навіть про те, що він пощадив знаменитого лікаря Ліну Штерн після засудження за державну зраду і шпигунство в 1952 році, оскільки вважав, що її дослідження зможуть подовжити його життя⁵.

На підставі звітів медиків, які лікували Сталіна, та інших джерел інформації, можна зібрати воедино, принаймні частково, історію його хвороби. У Сталіна було декілька вад зовнішності. Пальці лівої ноги зрослися. Його обличчя залишилось рябим після перенесеної у дитинстві віспи. Його ліва рука була сухою, лікоть не міг нормально згинатися; є різні пояснення походження цієї травми — чи то був нещасний випадок, після якого хлопцеві не надали належної медичної допомоги, чи пошкодження під час важких пологів, чи наслідок часткового паралічу. Наблизившись до п'ятдесятирічного віку, Сталін почав шукати ліки проти тупого болю в м'язах і нервових закінченнях рук і ніг, між тим, як медики пропонували йому лікувати цей стан за допомогою цілющих ванн на півдні Росії і на Кавказі. Він також страждав на головний біль і хвороби горла. Станом на 1936 рік лікарі констатували проблеми зі здатністю ходити і стояти і намагалися вилікувати початкові симптоми атеросклерозу.

Вважають, що після війни, у 1945 і 1947 роках, зі Сталіним траплялися або серцеві напади, або мікроінсульти. На підставі достовірної інформації в західній пресі з'явилася низка статей, у яких припускалося, що стан здоров'я Сталіна є ненадійним. У жовтні 1945 року «Чикаго Триб'юн», «Періс Прес» і «Ньюзвік» заявили, що Сталін зазнав двох серцевих нападів на Потсдамській конференції минулого літа, де вперше і востаннє зустрівся з президентом Труменом. Одинадцятого листопада французький журнал «Бреф» повідомляв, що 13 вересня Сталін мав серцевий напад і що він

залишив резиденцію і вирушив до Чорного моря, аби написати свої «політичні мемуари»⁶. І досі складно точно визначити, що насправді тоді відбувалося. 24 і 25 жовтня у Сочі Сталін прийняв посла США Аверелла Гаррімана, і той запевнив пресу, що «генералісимус Сталін у доброму здоров'ї, і чутки про його поганий стан не мають жодних підстав»⁷.

Проте, здоров'я Сталіна в повоєнні роки невпинно погіршувалося. Іноземний дипломат, який бачив диктатора в червні 1947 року, був вражений тим, наскільки той постарів після закінчення війни; Сталін мав вигляд «дуже втомленого старого чоловіка»⁸. Згідно з відомостями російського історика Дмитра Волкогонова, Сталін декілька разів непритомнів у кабінеті, двічі у присутності свого секретаря Олександра Поскрьобишева і один раз перед членами Політбюро. Волкогонов описав ці напади як раптові спазми кровоносних судин⁹. На останній зустрічі Сталіна з особистим лікарем — кардіологом Володимиром Виноградовим 19 січня 1952 року той закликав його подумати про вихід на пенсію. Така порада обурила Сталіна, і він відхилив її, сприйнявши як знак неповаги. Це питання більше не розглядалося. (Восени 1952 року Виноградов був заарештований як один з фігурантів «справи лікарів».)

Але Сталін не забував про необхідність піклуватися про здоров'я. З 1945 року (вже після війни) він залишав Москву на дедалі довший термін — спочатку на три місяці протягом року, потім, у 1950 році, майже на п'ять, і, нарешті, на повних сім місяців з серпня 1951 до лютого 1952 року. Сталін відпочивав на одній зі своїх південних дач, де йому жилося і працювалося набагато спокійніше і де тепла погода і звичний кавказький клімат краще годився для нього¹⁰. Там він міг отримувати доповіді і телеграми, давати вказівки, не даючи країні знати, що його нема в Кремлі. І все ж таки зрідка він дослухався до порад Виноградова. Як завзятий курець, який завжди мав під рукою люльку, набиту тютюном, Сталін мав гіпертонічну хворобу, але не кидав палити до 1952 року. Тоді ж він перестав ходити до лазні, яка тільки підвищувала його кров'яний тиск. Задля лікування гіпертонії він регулярно пив перед обідом кип'ячену воду з декількома краплями йоду, що було абсолютно марно.